

A PSZICHOBIÓGRÁFIA MINT MÓDSZER

AZ ÉLETTÖRTÉNET-ELEMZÉS RENESZÁNSZA:
ÚJ PERSPEKTÍVÁK A SZEMÉLYISÉG- ÉS KREATIVITÁSKUTATÁSBAN

KÖVÁRY Zoltán

EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM
PEDAGOGIKUM KÖZPONT
TÁMOP 4.2.1./B-09/1/KMR-2010-0003

ÖSSZEFOGLALÓ

A pszichobiográfia műfaját Sigmund Freud Leonardo-esszéje óta tartjuk számon, amelyben Freud a művészi kreativitás pszichológiai meghatározóit vizsgálta. Amellett, hogy a jól ismert fordítási probléma miatt (*keselyű-kánya*) az értelmezés érvényessége megkérdőjelezhető, számos kritikus kiemelte Freud Leonardóval való túlzott azonosulását, feltéve a kérdést, hogy lehetséges-e egyáltalán tudományos pszichobiográfiát írni. A pszichoanalízis alapítójának munkássága nyomán 1960-ig mintegy 300 hasonló pszichobiográfia született, emellett hatást gyakorolt az USA-ban az 1930-as évektől perszonológia néven ismertté vált személyiségpszichológiai irányzatra, melynek vezető alakjai, G. W. Allport és Henry A. Murray szintén dolgoztak élettörténetekkel. A pszichoanalitikus pszichobiográfia alapvető problémái (inadekvát adatkezelés, spekulációk, dogmatikus értelmezések) és a nomotetikus megközelítés felvirágzása következtében az élettörténetek tanulmányozása az 1950-es és 80-as évek közt háttérbe szorult. A pszichológiában bekövetkezett „narrative fordulat” azonban ismét elfogadhatóvá és népszerűvé tette az élettörténetek elemzését, aminek következtében a kilencvenes évektől a pszichobiográfia valóságos reneszánszát figyelhetjük meg. Az új törekvések a pszichoanalitikus és perszonológiai tradíciókat narratív nézőpontokkal igyekeznek integrálni. A kortárs pszichobiográfia fókuszja is tágult: művészek mellett tudósok és történelmi-politikai figurák életrajzának elemzésére is vállalkozik a korábbinál jóval explicitebb módszertan (pl. „a pszichológiailag kiemelkedő tényezők elsődleges indikátorai”, „prototipikus szcénák”) alkalmazásával, emellett fontossá vált az összehasonlító elemzés is („multiple case psychobiography”). A cikkben arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy amellett, hogy a pszichobiográfia mint kvalitatív kutatási eszköz nagyon jól hasznosítható a kreativitás pszichológiájának, illetve a személyiség egészének a tanulmányozása során, kiválóan felhasználható a pszichológusok képzésében is. Az egy személlyel való elmélyült foglalkozás ugyanis felkészít

a pszichoterápia és egyéb konzultációs formák szemléletének elsajátítására és alkalmazására, és elmélyíti a szakma műveléséhez szükséges ember- és önismeretet.

Kulcsszavak: pszichobiográfia, pszichoanalízis, perszonológia, kreativitás, személyiségkutatás, pszichológusképzés, dialógus

BEVEZETÉS

A pszichobiográfia sokat vitatott módszere immár egy évszázados múltra tekint vissza: Freud 1910-ben jelentette meg úttörő jelentőségű, *Leonardo da Vinci egy gyermekkori emléke* című esszéjét (magyarul: 1982). A megközelítés a 20. század első felében főként a művészetpszichológiát „műkedvelésből” űző pszichoanalitikusok körében lett népszerű: 1960-ig mintegy 300 hasonló indíttatású mű született, de mint szemlélet az irodalomkritikára is jelentős befolyást gyakorolt (Kraft, 1998). A pszichobiográfia azonban nem sokáig maradt a pszichoanalízis „belügye”. Az élettörténetre koncentrááló idiografikus személyiségpszichológiai (perszonológiai) kutatás az 1930-as évektől G. W. Allport (1980) és Henry Murray (2008) munkássága nyomán ismert módszerre vált az Egyesült Államokban; Allport egyenesen úgy fogalmazott, hogy „az élettörténet az az alapvető kritérium, amelyhez valamennyi más módszert mérni kell” (i. m. 428–429.). A század második felében a nomotetikus szemlélet előtérbe kerülése, majd hegemónná válása nyomán azonban mind a pszichoanalitikus, mind a perszonológiai kutatási hagyomány háttérbe szorult a személyiségkutatásban, és a pszichobiográfia évtizedekre „kegyvesztett” módszerre vált (Barenbaum és Winter, 2003; Runyan, 1997). Bár a nomotetikus perspektívával kapcsolatos kritikák már a hetvenes években megjelentek („hol van a személyiség a személyiségkutatásban? – kérdezte Rae Carlson 1971-ben), valódi változást csak a nyolcvanas és kilencvenes évek hoztak, amikor a „narratív fordulat” (Hargitai, 2007; László, 2005) nyomán újra szalonképessé vált az élettörténet-elemzés a személyiségpszichológiában és az alkalmazott területeken. A narratív pszichológia és a kortárs pszichodinamikus szelfelméletek (Karterud és Monsen ed., 1999) elterjedése nyomán a pszichobiográfiai kutatásnak valóságos reneszánsza alakult ki (McAdams, 1988, 2001; Elms, 1994, 2007; Runyan, 1997); néhány évvel ezelőtt pedig a modern pszichobiográfiai törekvések első szintézise is megszületett (Schultz ed., 2005).

Tanulmányomban a kortárs pszichobiográfiai elképzelések elméleti, módszertani és gyakorlati sajátosságait szeretném bemutatni azok fontos történeti előzményeivel együtt. A személyiségkutatási vonatkozások mellett különös hangsúlyt fektetek a kreativitás személyiséglelektani hátterének vizsgálati lehetőségeire is. Egyrészt azért, mert a pszichobiográfia műfaja lényegében a kreativitáskutatásból eredeztethető (Blum, 2001), másrészt az alkotófolyamat dinamikájára irányuló vizsgálódások során magam is kísérleteztem pszichobiográfiai elemzésekkel (Kövár, 2008, 2009). A kortárs pszichobiográfia elemeinek alkalmazása nyomán lassan meggyőződésemmé vált, hogy a módszer rendkívüli jelentőségre tehet szert nemcsak a személyiség és a kreativitás kutatásában, hanem a pszichológusképzésben is, mégpedig az élettörténeti kutatások nyomán elmélyülő önismereten és a pszichikum működésére vonatkozó tudás integrálásán és gyakorlati alkalmazásán keresztül.

A PSZICHOBIOGRÁFIA TÖRTÉNETI ELŐZMÉNYEI

A pszichobiográfiai eljárás – az alapját képző pszichoanalízishez hasonlóan – nem a semmiből keletkezett, hanem fontos és beazonosítható történeti előképei vannak. Az egyik a Plutarkhosz úttörő munkássága nyomán kibontakozó életrajzi irodalom, amely sokáig politikai és történelmi alakokra koncentrált. A művészek élete és személyisége iránti komolyabb érdeklődés azonban csak jóval később, a 16. században jelentkezett (Wittkower és Wittkower, 1999): a „reneszánsz” szót valószínűleg elsőként használó Giorgio Vasari *A legkiválóbb festők, szobrászok és építészek élete* (1978) címmel először 1550-ben megjelent könyvét Freud is előszeretettel idézi Leonardo-tanulmányában. Az életrajzírás a 19. században, a romantika idején érte el műfaji csúcspontját, amely korszak szellemi sajátosságai a pszichoanalízist is alapvetően befolyásolták (Kőváry, 2011). „Az életrajzírás virágkora a XIX. század volt – írja Schöpflin Aladár (1933, oldalszám nélkül) –, amely újra felfedezte és újraalkotta a történelmet, előbb hogy romantikus ihlettel elmerengjen rajta, utóbb, hogy lelkesítő példatárt teremtsen benne a jelen számára s végül, hogy tudományos módszerrel pragmatikusan megismerje.” Az irodalmi és pszichológiai életrajzírás közé korántsem egyszerű határvonalat húzni. Lohmann (2008) úgy véli, hogy Freud életműve bizonyos szempontból egy novellafüzérrel kezdődik (a *Tanulmányok a hisztériáról* esetelemzése) és egy történelmi regénnyel (*Mózes és az egyistenhit*) zárul, és az sem véletlen, hogy a pszichoanalízis atyja 1930-ban megkapta Frankfurt város irodalmi Goethe-díját (Schwielbusch, 1994). Ezt a határt nem csak a pszichológia oldaláról bajos kijelölni. Ha például Freud barátjának, az író Stefan Zweignek olyan lélektani elemzésekben bővelkedő életrajzi írásaira gondolunk, mint a Freudról szóló esszéje (1993) vagy a *Küzdelem a démonnal* (1946), akkor igazat adhatunk Moghaddamnak (2004), aki szerint a pszichológia szinte képtelen olyan kritériumrendszert felmutatni, amely alapján az irodalomtól egyértelműen és világosan megkülönböztethető volna.

A pszichobiográfia másik forrása az orvosi szemléletű patográfia. A patográfia gyökerei Platónnak és Arisztotelésznek zsenialitás és örület kapcsolatát boncolgató fejtegetéseire nyúlnak vissza (Schioldann, 2003). Az első modern, pszichiátriai szemléletű elemzés Jacques-Joseph Moreau (de Tours) (1804–1884) *La psychologie morbide dans ses rapports avec la philosophie de l'histoire ou l'influence des névropathies sur le dynamisme intellectuel* (*A pszichopatológia a történelem filozófiájával való kapcsolataiban vagy az idegbetegségek hatása az intellektuális dinamizmusra*) című könyve volt, amely az életrajzírás nagy századából, 1859-ből származik. A mű jelentős hatást gyakorolt az 1864-ben megjelent *Lángész és örültség* híres-hírhedt szerzőjére, Cesare Lombrosóra (2000). Lombrosónak a degenerációról szóló nézetei a magyar származású Max Nordau elgondolásaival együtt nagyban befolyásolták a korabeli gondolkodást, ami egyúttal a medikális diskurzus előretörését is tükrözi (Foucault, 2000). A Freud Leonardo-tanulmányában is szereplő 'patográfia' kifejezést 1899-ben használta először Paul Julius Möbius német pszichiáter, aki számos ilyen jellegű művet írt, többek közt Rousseau-ról, Goethéről, Schopenhauerről és Nietzschéről. A későbbi patográfiaiírók közül Freud mellett kiemelhetjük Ernst Kretschmer és a filozófus-pszichiáter Karl Jaspers nevét; utóbbi elsősorban a Strindbergről és Van Goghról publikált könyvével írta be a nevét a műfaj történetébe (Jaspers, 1965). A patográfia Schioldann szerint orvosi, pszichológiai és pszichiátriai

szempontú életrajz, amely az egyén biológiai sérülékenységet, fejlődését, személyiségét, élettörténetét és mentális, illetve testi betegségeinek tüneteit elemzi korának szociokulturális kontextusában annak érdekében, hogy ezen faktoroknak az illető döntési folyamataira, viselkedésére és teljesítményére gyakorolt hatását bemutassa (Schioldann, 2003). Patográfiák Magyarországon is születtek, például Pertorini Rezső Csontváryról írt munkája (1966).

Bár Freud lényegében elzárkózott a filozófiai inspirációktól, kétségtelen, hogy az individuum tanulmányozásával és a biográfia szerepével kapcsolatban jelentős hasonlóságok fedezhetők fel a 19. század végének életfilozófiai elgondolásai és a későbbi pszichoanalízis közt. Wilhelm Dilthey, a modern hermeneutika atyja 1883-as *Bevezetés a szellemtudományokba* című írásában hangsúlyozta az egész ember egyediségére irányuló vizsgálatok szükségességét, amelynek legfőbb eszköze a biográfia. „A biográfia fontos segédeszköz egy igazi reálpszichológia további fejlődése számára... Az életrajzíró valóságos eljárását az antropológia és a pszichológia tudományának arra a problémára való alkalmazásaként jelölhetjük meg, hogy egy életegységet, fejlődését és sorsát elevezzé és érthetővé tegye” (Dilthey, 1974, 121). Dilthey tanítványán, Sprangeren keresztül nagy hatással volt Allport szemléletére, aki 1923-ban nála végezte posztdoktori tanulmányait (Barenbaum és Winter, 2003). A másik fontos kapcsolódási pont Nietzsche személye. Freud kreativitással és a művész lélektanával kapcsolatos nézetei – amelyeknek a megformálódása inherens kapcsolatban áll a pszichobiográfia létrejöttével – számos ponton rejtélyes átfedést mutatnak Friedrich Nietzsche felfogásával (Kőváry, 2011). Nietzsche a művészi személyiség (pontosabban a rá lehengerlő és ambivalens hatást gyakorló Richard Wagner) és az alkotási folyamat pszichológiájának magyarázata során a pszichoanalízissel megegyező fogalmakat (hipnózis, neurózis, hisztéria, ösztön, szublimáció) használt Freud fellépését mintegy 15 évvel megelőzően (Nietzsche, 1994). A nyilvánvaló Freud–Nietzsche kapcsolat eredetét lényegében a mai napig nem sikerült megnyugtatóan tisztázni (Bókay, 1995; Lohmann, 2008). Idézett tanulmányomban arra igyekeztem rámutatni, hogy a nézetek hasonlósága kapcsolatban állhat azzal, hogy mind a ketten az apát és az énídeált képviselő idealizált Másikkal (Wagner, Leonardo) való empátiás azonosulásra (vagy indulatáttételre?) épülő pszichológiai (pszichobiográfiai) vizsgálódások és az ehhez kapcsolódó „önanalízis” nyomán alakították ki nemcsak kreativitásfelfogásukat, de a korábbi szubjektumelméleteket meghaladó és a huszadik századi gondolkodást lényegesen befolyásoló hermeneutikai rendszereiket is. Elemzésem a kortárs elképzelések közül az egyre nagyobb jelentőségű „multiple case” pszichobiográfia- (Isaacson, 2005) nézőpontját alkalmazza, és egyúttal arra is igyekszik rámutatni, hogy a személyiségpszichológia nagy felismerései legtöbbször idiografikus, hermeneutikai és élettörténeti megközelítések, esettanulmányok nyomán születtek, amelynek során a másik személy és az én megismerése elválaszthatatlanul összefonódik egymással. Ez egyébként nem csak a pszichoanalízisre jellemző, hiszen Murray, Erikson, Maslow és mások is hasonlóképpen alakították ki alapvető elképzeléseiket a személyiség működéséről (Runyan, 2005).

A PSZICHOBIOGRÁFIA MINT MŰFAJ MEGSZÜLETÉSE – FREUD LEONARDO-TANULMÁNYA

A Bécsi Pszichoanalitikusok Társaságának találkozóin készült jegyzőkönyvek szerint Freud alapvetően úgy vélte, hogy a patográfia képtelen bármi újat kimutatni a vizsgált személlyel (legtöbbször művésszel) kapcsolatban (Mack, 1971). Az ő érdeklődése sokkal inkább arra irányult – mint arra már a három évvel a Leonardo-tanulmány előtt született *Gradiva*-elemzés (2001) utolsó fejezetében is utalt –, hogy megtudja, honnan ered a költői anyag és a művész spontán ismerete a lélek mélységeiről, amit a pszichológus csak oly nagy fáradsággal képes felszínre hozni. A Leonardo-esszé nem az egyetlen, és nem is az utolsó erre irányuló próbálkozása volt Freudnak; évekkel később Goethéről (1917), majd Dosztojevszkijről (1998) is közölt pszichoanalitikus elemzéseket, ám ezek sem jelentőségükben, sem hatásukban nem közelítik meg a *Leonardo da Vinci egy gyermekkori emlékét*.

A műfajteremtő tanulmányt a megjelenésétől kezdve napjainkig számos komoly bírálat érte. Az elemzés nagy része az úgynevezett „keselyűfantáziára” épül, amelyet Freud Leonardo egyik naplórészlete nyomán bontott ki. A bejegyzés, mely szerint csecsemőkorában állítólag bölcsője szélére telepedett egy keselyű, és farkával megböködte a száját, az egyetlen rész a művész naplójában, ahol gyermekkoráról beszél. Freud analitikusi tapasztalatai és az egyiptomi keselyűmitológiára vonatkozó ismeretei nyomán egy rendkívül izgalmas és koherens narratívumot dolgozott ki Leonardo pszichoszexuális fejlődéséről, ami szerinte kimutatható hatást gyakorolt a reneszánsz mester életének alakulására, a művészethez és a tudományhoz való viszonyára. Azonban már Freud életében kiderült, hogy az általa forrásként használt Merezskovszkij rosszul fordította az olasz *nibio* szót, amely valójában nem keselyűt, hanem kányát jelent. A félrefordítás jelentőségének túlértékelése a mű egészének megítélésében azonban hiba forrása lehet, hiszen „a fantázia pszichológiai jelentőségének szempontjából... végül is lényegtelen, hogy milyen madár volt az, amely Leonardót bölcsőjében meglátogatta” – írja szerkesztői bevezetésében Erős Ferenc, hozzátéve, hogy „egyébként egy 1919-ben betoldott jegyzetben (31. sz. jegyzet) maga Freud is arra a következtetésre jut, hogy a nagy madárnak nem kellett feltétlenül keselyűnek lenni” (Erős, 2001, 117). A pszichobiográfiai értelmezésnek egyetlen, „single cue”-ra történő felépítését a kortárs megközelítések alapvető hibaként tartják számon, akárcsak a pszichopatológiára épülő érvelést (amelybe Freud óvatossága ellenére maga is belecsúszott), és a gyermekkori lelki történések megfelelő mennyiségű adat híján történő rekonstrukcióját is (Schultz, 2005a). Meyer Schapiro (1956) arra mutatott rá, hogy Freud valószínűleg indokolatlanul tulajdonított lélektani jelentőséget a *Szent Anna harmadmagával* című festmény kompozíciójának. Freud szerint ez a szokatlan elrendezés (Szűz Mária Szent Anna öléből dajkálja a gyermek Jézust) azt az élettrajzi tényét és lélektani szituációt tükrözi, miszerint Leonardónak két anyja volt, ugyanis pár évig édesanyja nevelte, majd apjához kerülve annak felesége lett a második anyja. Schapiro szerint ez az ábrázolási mód korántsem volt olyan ritka a korban, mint azt Freud feltételezte, ezért a lélektani eredetre utaló magyarázat nem tűnik helytállóknak. Schuster (2005) a művészetpszichológiai elemzésekkel kapcsolatban általános érvényűnek tartja, hogy egy adott kor műfaji ábrázolási konvencióinak kimerítő ismerete nélkül nem szerencsés messzemenő lélektani következtetéseket levonni a művek alapján.

A kritikák egyik legmarkánsabb csoportját azok az állítások képviselik, amelyek szerint Freud az elemzés során olyan mértékben azonosult a művésszel, hogy a tanulmányt lényegében az *Álomfejtés* megszületéséhez vezető önanalízis folytatásának kellene tekinteni. Erre már Freud életrajzírója, Ernest Jones is utalt (idézi Wittkower és Wittkower, 1999). Alan C. Elms (1994, 2005), a kortárs pszichobiográfia egyik vezető személyisége szerint ennek az azonosulásnak a háttérében részben Freudnak a saját anyjával kapcsolatos ambivalenciáját kell sejttenünk, aki rajongó erotikus szeretetével ugyanúgy fixálta fiát és megrabolta annak férfiasságát, ahogyan azt Freud Leonardo anyjáról feltételezte értelmezésében. Elms másik elgondolása még merészebb hipotéziseket tartalmaz. Az életrajzok alapján köztudott, hogy Freud felesége, Martha nagyon könnyen teherbe esett, aminek nyomán súlyos egészségügyi komplikációk léptek fel nála (a bőséges gyermekáldás okozta egzisztenciális nehézségekről nem is beszélve). A korabeli fogamzásgátlási módszerek kezdetlegesek és drasztikusak voltak, ezért a Freud házaspár jobb híján a szexuális érintkezés felfüggesztése mellett döntött, aminek következtében Freud askétikus életmódra rendezkedett be (erre Angus McLaren is utal, lásd 2002). Elms a Martha húgával, Minnával folytatott állítólagos viszonytal kapcsolatos pletykákat – amelyek feltehetően Jungtól eredtek – határozottan cáfolja, és véleménye szerint Freud a század első évtizedére ténylegesen önmegtartóztatóvá vált (Freud és Minna Bernays kapcsolatáról lásd Rudnytsky, 2011). A rövid idő alatt befejezett Leonardo-elemzés megírására irányuló sürgető, erős belső ösztönzést Elms szerint a homoerotikus libidó előtérbe kerülése (lásd a Wilhelm Fliess-, Jung- és Ferenczi-barátságokat: Jones, 1983; Lohmann, 2008) és annak szublimáció formájában történő elintézési lehetősége adta. Ez utóbbi folyamat számára a Freud szerint hasonló konfliktusokkal küzdő Leonardo alakjával való elmélyült foglalkozás ideális tereppé változhatott. Elms úgy véli, hogy az a kifejezés, amit egy Jungnak 1910-ben írt levélben Freud használ az absztinencia éveit után időszakosan újra fellobbanó ösztönkésztetések leírására – „eroticizmusom indián nyara” –, valójában erre, és nem a tényleges szexuális tevékenység újraéledésére vonatkozik (Elms, 1994, 46).

A Leonardóval való azonosulásban Blum (2001) sokkal inkább a szelf felépítésének lehetőségét látja, ami lehetővé tette Freud számára, hogy egyúttal bővítse a pszichoanalitikus módszer használati lehetőségeit. A Leonardo-tanulmányban – amelynek egyik legnagyobb erénye Vikár György szerint az, hogy „szokatlan világossággal mutatja be a pszichoanalitikus módszert” (Vikár, 1982, 325) – a pszichoanalízis megteremtője a gyermeki pszichoszexuális fejlődésről felvázolt nagy ívű elképzelésének szinte valamennyi koncepcióját felvonultatja. Elemzése az ösztönelméleti megfontolások mellett (az orális fantáziák és az ödipális szexuális kíváncsiság szublimációja) már jövőbe mutató elképzelések csíráit is magában foglalja. Blum úgy véli, hogy a megfelelően kidolgozott módszertani és elméleti háttér akkori hiányának ismerete nyomán egyértelmű, hogy a Freud írásában megfogalmazott gondolatok úttörő jelentősége elhalványítja az általa elkövetett naiv hibák következményeit. Amellett, hogy (1) a tanulmányt a Leonardo-témában számos művészettörténész is megkerülhetetlennek tartja, (2) ezt az esszét tekintjük a művészi kreativitás pszichoanalitikus megértésére irányuló első komoly kísérletnek és minden későbbi, hasonló próbálkozás előzmények nélküli ősmintájának. Ezen felül a munkában olyan pszichoanalitikus témák és fogalmak kerülnek bevezetésre, amelyek a későbbi évtizedekben a pszichoanalízis fejlődésében meghatározó jelentőségűvé váltak.

Itt nemcsak a (3) homoszexualitás egy formájának a patogenezisére vonatkozó hipotézisekre kell gondolni, hanem (4) a narcizmus koncepciójára, illetve arra a felismerésre, hogy (5) a preödipális fejlődési fázisnak, az anya-gyerek kapcsolatnak óriási befolyása van az egyéni sors alakulására. Freud szerint Leonardónak sikerült a Mona Lisa mosolyában megragadni a nőből eredő „határtalan gyengédség ígért” és a „baljóslatú fenyegetés” egyidejű jelenlétét (Freud, 1982, 305). Ez a kettősség, véli Freud, az anya-imágóból ered, és onnan vetül rá a festmény modelljére. Az anyareprezentáció ilyen jellegű ambivalens leképződése olyan későbbi tárgykapcsolat-elméleti fejlődésmodellekben vált alapkonceptióvá, mint amilyen Melanie Kleiné vagy Edith Jacobsoné (Fónagy és Target, 2005; Mitchell és Black, 2000).

Freud sürgettségét azonban más szempontok is vezérelhették. Érdekes prioritási kérdéseket vet fel az a tény, hogy a homoszexualitásnak az esszében elemzett változatával kapcsolatban Freud a tanulmány 43. lábjegyzetében utal Isidor Sadgernek, a korai pszichoanalízis egyik fontos alakjára a kutatásaira. Sadger homoszexuálisok analízise nyomán hangsúlyozta az anya korai hatásának a szerepét a beállítódás kialakulásában, emellett azonban – Paul Nacke nyomán – ő használta az analitikusok közül először a „narcizmus” kifejezést. Sadgernek nagy szerepe volt a pszichobiográfiai módszer kialakulásában is. A Leonardo-tanulmány évében, 1910-ben megjelentetett egy pszichoanalitikus biográfiát Heinrich von Kleistről, sőt már két évvel korábban, 1908-ban is írt egyet Conrad Ferdinand Meyerről (Mijolla szerk., 2005). Elképzelhető, hogy Freud saját művészetpszichológiai írása megjelentetésével kapcsolatos sietése valójában a bécsi mester számára kitüntetett jelentőségű elsőbbségi kérdésekkel áll összefüggésben.

A KLASSZIKUS PSZICHOBIOGRÁFIA VIRÁGZÁSA ÉS HANYATLÁSA

Freud úttörő kutatásait követően a módszert az analitikusok egyre szélesebb körben kezdték alkalmazni művészeti alkotások és a művészek személyiségének elemzésére. 1912-től Otto Rank és Hanns Sachs szerkesztésében megjelent az *Imago* című folyóirat, „kizárólag a pszichoanalízisnek a szellemi alkalmazása számára” (Freud, 1990, 130). A folyóirat adott teret azoknak a pszichoanalitikus munkáknak, amelyek a vele határos szellemtudományi ágakkal (antropológia, filozófia, irodalom, teológia, nyelvészet) való átfedéseket és a lehetséges kapcsolódási pontokat vizsgálta. Az *Imago* 1937-ig létezett, és a művészeti témákkal foglalkozó írások legfontosabb kérdései Schönau (1998) szerint (1) a művész és a neurotikus rokonságának kimutatása; (2) az életrajz és a művek összefüggéseinek taglalása; valamint (3) a patográfia és a pszichobiográfia módszerének legitimizálása volt.

A korai pszichoanalitikusok közül számosan írtak pszichobiográfiai elemzéseket, például a már említett Isidor Sadger, de születtek írások Shakespeare-ről és a Hamletről (Jones), Wagnerről (M. Graf), IV. Amenhotepről (Karl Abraham) és Lutherről (P. Smith). A kibontakozóban levő módszerről a tízes években számos áttekintő tanulmány született, például Dooley *Psychoanalytic study of genius* című 1916-os tanulmánya (Runyan, 2005). A pszichobiográfia fellendülése nagy ellenállást váltott ki a művészetet kedvelők körében, mivel a szerzők – elsősorban az irodalmat – „úgy kezelték, mint valamiféle könnyen hozzáférhető múzeumot,

amelynek kiállítási tárgyait új hipotézisek bizonyítására használták” (Schönau, 1998, 32). Ezek a hipotézisek leginkább pszichopatológiai jellegűek voltak. A pszichoanalízis korai személyiségkonceptióiban és művészetszemléletében a patográfiai elem meghatározó tényezőnek számított, így nem véletlen, hogy a pszichobiográfiai vizsgálatok klasszikus korszakában, a 20. század első felében a patográfiai tényezők az elemzések lényeges részét alkották. Az egyik legismertebb ilyen jellegű munka Marie Bonaparte hercegnő 1933-as, Edgar Allan Poe-ról írt 700 oldalas, monumentális munkája volt, amelyben az analitikusnő többek közt az amerikai író-költő feltételezett nekrofilijája alapján vont le következtetéseket. „Edgar Allan Poe pszichopata volt, nem perverz. Habár a hosszan tartó gyermekkori traumák nekrofilíát eredményeztek nála, ez félig elfojtott, félig szublimált nekrofilia volt. Ebben a tényezőben találjuk a kulcsot pszichoneurózisához, karakteréhez, életéhez és munkásságához” – írta Bonaparte (idézi Warner, 1991, 454). Bonaparte hercegnő könyvével egy időben született meg az első hazai próbálkozás: Szilágyi Géza költő, „a magyar Baudelaire”, aki Ferenczihez járt kiképző analízisbe, a Ferenczi halálakor megjelent *Lélekelemzési tanulmányokban* publikálta *Vajda János pokla* című pszichobiográfiai tanulmányát (Szilágyi, 1993).

A pszichobiográfia e formáját számos bírálat és kritika érte, nemcsak a patomorfizálás, hanem a megbízhatatlan adatkezelés és a dogmatikus értelmezések miatt is. Az amerikai analitikus, Edmund Bergler neve valószínűleg azért lett ismertebb szélesebb körben, mert olyan jelentős korabeli irodalomkritikusok reflektáltak elrettenve munkásságára, mint Lionel Trilling (1979) vagy Malcolm Cowley (1976). Bergler elemzéseiben az írói kreatív tevékenységet az orális fixációra és pszichikus mazochizmusra épülő neurózisként írta le, amely az alkoholizmushoz és a homoszexualitáshoz hasonlít, és gyakran együtt is jár azokkal (Bergler, 1947). Az 1950-es években a pszichoanalízisen belül is megjelentek olyan markáns törekvések, amelyek megpróbálták tisztázni a pszichobiográfia lehetőségeit és tudományos státuszát. A pszichoanalitikus művészetpszichológia kiemelkedő alakja, Ernst Kris 1952-es *Psychoanalytic explorations in art* (2000) című klasszikusának *The image of the artist* című fejezetében kimutatta, hogy a reneszánsz kortól kezdve az életrajzi szerzők mindig akkor tettek utalást a művész gyermekkorára, amikor személyiségének speciális és kivételes természetét igyekeztek demonstrálni. Kris Giotto és Dante korabeli életrajzainak példáján keresztül mutatja be, hogyan vált ez a formula népszerűvé és széles körben elterjedtté, és hangsúlyozza, hogy az erre való írói és olvasói fogékonyság pszichológiailag a freudi „családragénnyel” (Freud, 2003) és a ranki „hős születésének mítoszával” (Rank, 1914) kapcsolatos fantáziákból származtatható. Ehhez társul még „a gyermek képességeinek a túlértékelésére irányuló általános készség”, hogy azokat „különlegesnek és egyedülállónak ismerjük el”, amely „attitűd nyilvánvaló módon kapcsolódik ahhoz, hogy igyekszünk jövőre vonatkozó jóslásokat tenni a gyermek viselkedési megnyilvánulásai alapján... A narcizmus bűvöletében élünk” (Kris, 2000, 72). Ezek a lélektani tényezők a tehetség felfedezésének legendáját is befolyásolják, illetve azt is, ahogyan a különböző forrásokból nyerhető adatokat feldolgozzuk. Kris szerint a művész mitológiája a különféle pszichológiai, társadalmi és történeti tényezők egymásra hatásának következtében alakult ki, amely nagyban befolyásolta a művészek életrajzírásának hagyományait, így a pszichológiai szempontú biográfiát is.

Néhány év múlva David Beres igyekezett tisztázni a pszichobiográfia helyzetét *The contribution of psychoanalysis to the biography of the artist – commentary on methodology*

(*A pszichoanalízis hozzájárulása a művész életrajzához – kommentár a módszerről*) című cikkében (Beres, 1959). Beres szerint az analitikusnak határok közé kell szorítani az érdeklődését, és ügyelnie kell arra, hogy elemzése során őrizkedjen a tárgyával való azonosulástól, miként attól is, hogy esetleges tudattalan, hosztilis érzéseit helyezze át rá. A klinikai tapasztalat felhasználható az élettörténet adatainak újraértelmezésekor, ám egyrészt a ténynek elfogadott adatról kiderülhet, hogy csupán mítosz, másrészt az értelmezés plauzibilitását nem szabad összekeverni a bizonyossággal. Az alkotásokban kimutatható sajátosságok összefüggései a feltételezett gyermekkori eseményekkel korántsem maguktól értetődők; Beres példaképp az angol analitikusnő, Ella Sharpe Shakespeare személyiségével és korai élményeivel kapcsolatos spekulációira utal, amit Sharpe az író alkotásai és az életéről hozzáférhető adatok alapján rekonstruált. Ugyancsak problematikus lehet, ha a pszichoanalitikus tudást nem analitikusok próbálják hasznosítani művészeti kérdések megválaszolásában. Ilyen esetekben tipikus hiba lehet a túlzott általánosítások felhasználása, például hogy egy vers preödipális vagy ödipális konfliktusokat fejez ki, ami túl sokat nem tesz hozzá a megértéshez, vagy annak a megállapítása, hogy a művész neurotikus vagy pszichotikus problémáktól szenvedett. A laikusok mélylélektani elemzéseit, mondja Beres, sok esetben megmaradtak a pszichoanalízis művészetfelfogásának azon a korai szintjén, amikor az analitikusok az álomfejtés mintájára a tudattalan konfliktusok jelenlétét igyekeztek kiolvasni a művek „manifeszt” tartalmából.

Annak ellenére, hogy a Kris és Beres tollából megjelenő belső kritikák felhívták a figyelmet a módszertani tisztázás és a patomorfizáló szemlélettől való eltávolodás fontosságára, a klasszikus pszichobiográfia a század közepére elvesztette népszerűségének és hitelének jelentős részét. A nomotetikus megközelítésű személyiségkutatás ötvenes évektől kezdődő diadalútjának a nyomán a dinamikus kiindulású élettörténet-elemzés – leszámítva Erikson munkáit (1968, 1991) és az annak nyomán kibontakozó „pszichohistóriai” irányzatot (Botond, 1991) – néhány évtizedre marginalizálódott tudományos módszerré vált.

AZ IDIOGRAFIKUS SZEMÉLYISÉGGKUTATÁS 20. SZÁZADI HAGYOMÁNYAI

Amikor a 20. század utolsó évtizedeiben új erőre kapott a pszichobiográfiai megközelítés, az elméleti és módszertani alapok újradefiniálásakor egyrészt fontosnak tűnt a tradicionális pszichoanalitikus biográfiához való viszony tisztázása (mi az, ami megtartható, mi az, amit korrigálni kell), másrészt annak az átgondolása, hogy a pszichoanalízis mellett milyen más teóriák és eljárások kaphatnak helyet a modern, magát kimondottan eklektikusként definiáló pszichobiográfia eszköztárában. Ez utóbbi esetében elsősorban azon szerzők munkássága jöhetett szóba, akik (1) a személyiség idiografikus megközelítését alkalmazták munkásságuk során; (2) jellemző volt rájuk egyfajta nyitott, integratív szemlélet, ami modelljeiket rugalmassá tette és (3) kifejezett elképzeléseik voltak a személyiségkutatás módszertanával kapcsolatban. Runyan (1997, 2005) úgy véli, hogy ezek a koncepciók a Cronbach által definiált kétféle tudományos pszichológiai megközelítés (korrelációs és kísérleti) mellett egy harmadik csoportot alkotnak, amelyet ő „történeti-interpretatív pszichológiának” nevez. „A narratív módszereket alkalmazó történeti-interpretatív pszichológiát – írja Runyan – a klinikai esettanulmányokban,

a pszichobiográfiában és az élettörténetek tanulmányozásában használják meghatározott szociális, kulturális és történelmi kontextusban” (2005, 21). A következőkben röviden utalnék azoknak az amerikai személyiségpszichológusoknak a munkásságára, akik a 20. században hozzájárultak az idiografikus személyiségkutatás és az élettörténet-elemzés fejlődéséhez.

(a) Gordon W. Allport, aki 1930 és 1967 közt a Harvard Egyetem egyik vezető személyiségkutatója volt, enciklopédikus munkájában, *A személyiség alakulásában* (1980) 11 csoportba sorolta azokat a pszichológiai eszközöket, amelyek a személyiség vizsgálatára alkalmasak. Ezen belül a 3. csoport a „Személyes dokumentumok és esettanulmányok” elnevezést kapta, amelyek az élettörténet-elemzésekben adatforrásként hasznosíthatók. Idetartoznak az (a) önéletrajzok, (b) naplók, (c) levelek, (d) nyílt kérdőívek (nem a standardizált tesztek), (e) a szóbeli beszámolók, például az interjúk és (f) bizonyos irodalmi alkotások. Ezek az úgynevezett első személyű dokumentumok, amelyek mellett használhatunk még harmadik személytől származó beszámolókat is, például (g) esettanulmányokat, (h) élettörténeteket, (i) életrajzokat. Az első személyű dokumentumok esetében Allport több mint egy tucat, az írás megszületésénél szerepet játszó lehetséges motívumot említ (védekezés, irodalmi igény, katarzis stb.), amit az elemzőnek feltétlenül tisztáznia kell. Az, hogy a dokumentumelemzés és az esettanulmány-írás során a pszichológusok nem minden esetben lépnek túl a mindennapi lélektani gondolkodás színvonalán, még nem jelenti azt, hogy meg kellene kérdőjelezni a módszer tudományos alkalmazhatóságát és hasznát. Allport szerint igazából ez az egyetlen dimenzió, amin keresztül az egyéniség feltárulkozik: „ki tagadhatja, hogy éppen az élettörténet az, amiről beszélünk, ha az emberi személyiség szóba kerül?” (i. m., 428–429).

(b) Nem túlzás azt állítani, hogy a 20. századi amerikai idiografikus személyiségkutatás nagyrészt a *Thematic Apperception Testet* megalkotó Henry Murray „köpönyegéből” bújt elő. Murray eredetileg biológus volt, de harmincas évei elején, 1926 körül egyidejűleg három olyan találkozás történt az életében, aminek következtében az USA egyik legnagyobb személyiségpszichológusává érett. Beleszeretett Christiana Morganbe (aki Rosenzweig szerint gyakorlatilag a *TAT*-teszt értelmi szerzője volt, lásd Duncan, 2002a), ezzel összefüggésben megismerkedett a jungi pszichológiával és később magával Junggal is. Európába utazva Murray hajón átszelte az Atlanti-óceánt, rátalált a *Moby Dick* írójára, Herman Melville-re. A róla írt pszichobiográfia Murray első pszichológiai témájú munkája lett, és a kérdés egész életén át foglalkoztatta (Elms, 1994; Taylor, 2009). Bár sosem fejezte be Melville biográfiáját, a témában megjelent négy közleménye Barresi és Juckes szerint „feltehetően a legsikeresebb kísérlet, amit pszichológus tett annak érdekében, hogy behatoljon egy irodalmi géniusz kreatív elméjébe” (1997, 705). Murray perszonalógiaként elhíresült elképzeléseit nagyszabású munkájában, az 1938-as *Explorations in personality*-ben (2008) mutatta be a nagyközönségnek; a könyv módszertani részében olyan neves pszichológusok működtek közre társszerzőként, mint az effektancia-kompetencia motívum kidolgozójaként ismert Robert White, a *Picture Frustration Testet* (PFT) kidolgozó Saul Rosenzweig, vagy a magát akkoriban még Erik Homburgerként azonosító Erik H. Erikson. Murray ezt követően évtizedeken át a Harvard vezető személyiségpszichológusa volt, tanítványai közé tartozott motivációs személyiségelméletét továbbfejlesztő David Winter

és David McClelland, a Berkeley-n megalapított, igen jelentős *IPAR (Institution of Personality Assessment and Research)* első igazgatója, Donald MacKinnon, a modern affektuselmélet jeles képviselője, Silvan Tomkins, a „nem kívánt én” kutatásával foglalkozó Daniel Ogilvie, vagy korunk egyik vezető narratív személyiségpszichológusa, Dan P. McAdams. A perszonológia a pszichoanalízis mellett a kortárs pszichobiográfia legfontosabb elméleti és módszertani alapját jelenti.

(c) A Murray köreiből indult Saul Rosenzweig harvardi éveit követően a Freudot egykor vendégül látó worcesteri Clark Universityn dolgozta ki a *Picture Frustration Testet* 1938 és 1943 közt. Ezt megelőzően, 1936-ban papírra vetett egy profetikus tanulmányt *Some implicit common factors in diverse forms of psychotherapy* címmel, amelyben – a pszichoterápia történetében először – rámutatott arra, hogy a különböző terápiás módszerek ugyanazon problémák esetében egyaránt hatékonyak lehetnek. A hatás jelentős részben ugyanis nem a terápiás technikából, hanem az olyan közös tényezőkből (common factors) fakad, mint amilyen például a terapeuta személyisége (Duncan, 2002b). Rosenzweigit erősen foglalkoztatta az irodalom, a kreativitás és a történelem, valamint a személyiség egyedi sajátosságainak tanulmányozási lehetőségei. Az ötvenes évektől kezdve igyekezett egységes szemléletbe integrálni elképzeléseit, amit „idiodinamikának” (idiodynamics) nevezett el. Az egység tanulmányozásában az élettörténetre és az egyén dinamikus fejlődésére helyezte a hangsúlyt. Az idiodinamikai megközelítés – Duncan meghatározása szerint – „az élettörténet dinamikájára fókuszál a biogenetikus és kulturális környezeti hatások kölcsönhatását tanulmányozva az individuális történések mátrixában, és a kreatív folyamatra koncentrálnak” (Duncan, 2002a, 36). Az idiodinamikai szemlélet kidolgozása után Rosenzweig számos pszichobiográfiai könyvet publikált, például Freud amerikai útjáról, Henry és William Jamesről, Herman Melville-ről, Nathaniel Hawthorne-ről és Lewis Carrollról.

(d) Erik H. Erikson pszichoanalitikus tevékenysége mellett tagja volt Murray legendás Harvard-beli kutatócsoportjának és dolgozott az *IPAR* kötelékében is (Alexander, 2005). Erikson kutatásai során arra felismerésre jutott, hogy „a pszichoanalitikus módszer lényegét tekintve történelmi módszer” (Erikson, 2002, 19). Ennek nyomán úttörő jellegű kísérletbe kezdett: élettörténeti elemzéseken keresztül megpróbálta megragadni az egyéni pszichikum és a történelmi közeg kölcsönhatását. Erikson először az 1950-ben megjelenő *Gyermekkor és társadalomban* (2002) mutatta be, hogy egy történelmi (Hitler) és egy irodalmi alak (Gorkij) ifjúkorának pszichoanalitikus elemzése nyomán hogyan lehet általános érvényű megállapításokig eljutni egy adott kor és közeg mentalitására vonatkozóan. Ezzel túl is lépett a hagyományos értelemben vett pszichobiográfia keretein: az 1958-as *A fiatal Luther* című nagy hatású könyvét (magyarul 1991) nemcsak a pszichobiográfusok tartják nagy becsben (Alexander, 2005), hanem Norman O. Brown 1959-es *Life against death*-ével együtt az úgynevezett *pszichohistória* egyik alapító írásaként tartják számon (Botond, 1991). Ebben a művében Erikson arra vállalkozott, hogy demonstrálja, hogy „hogyan válik az egyéni »eset« fontos, sőt történelmi eseménnyé” (Erikson, 1991, 18). Az eriksoni pszichohistória és a pszichobiográfia kutatási területe kétségtelenül átfedésben van egymással. A pszichohistória „a pszichológia (különösen

a pszichoanalízis) alkalmazása a múltra vonatkozó kutatásokban. Hol régen volt híres embereket fektet a képzeletbeli pszichoanalitikus díványára, hol a család és a gyermekkor történeti variációit vizsgálja [...] hol pedig a tömegek, társadalmi csoportok dinamikája mögötti pszichés rugókat igyekszik megtalálni” (Botond, 1991, 12). Ezen definíció – amely explicite utal pszichohistóriai megközelítések három vizsgált területére – a pszichobiográfiát a pszichohistória részterületként kezeli. Ezt támasztja alá Erikson felfogása is, hiszen mielőtt 1969-ben megjelentette volna másik jelentős pszichobiográfiáját (*Gandhi's truth. On the origins of militant nonviolence*), kutatásainak módszertanát egy évvel korábban *On the nature of psychohistorical evidence. In search of Gandhi* címen publikálta (1968). A kortáras pszichoanalitikus definíciók Eriksonnal szemben inkább azt hangsúlyozzák, hogy az átfedések ellenére lényegi különbségek vannak a pszichohistória és a pszichobiográfia közt. „A pszichobiográfia a pszichohistória jelentős eszköze a vezető történelmi személyek tanulmányozásában. Ám a kettő nem tekinthető azonosnak, mivel a pszichohistória főképp a csoportviselkedéssel foglalkozik” (Shiner, 2005, 1388). A modern pszichobiográfia egyáltalán nem reflektál a pszichohistóriára (Schultz szerk., 2005), feltehetően azért, hogy a szélsőséges Lloyd De Mause-féle iskola (Botond, 1991) nyomán meglehetősen szalonképtelenné vált irányzattól elhatárolódjék.

1968-as cikkében Erikson azt igyekezett tisztázni, hogy a pszichoanalitikus és történeti kutatások metszéspontjába helyezhető „pszicho-históriai” vizsgálatoknak milyen módszertani elveket kell követnie. Amellett, hogy a kutató alkalmazza Freud alapvető felfedezéseit – elfojtás, ambivalencia, gyermekkori élmények – a vizsgált személy szövegeinek olvasásakor (miként ő is tette Luther írásainak és Gandhi önéletrajzának elemzése során), figyelembe kell vennie, hogy az önéletrajz szerzője tudattalan viszontáttételi reakciókat alakíthat ki tanulmányozójában. Erikson szerint ezek alól még a legkiválóbban képzett történész sem tudja kivonni magát, hiszen legtöbbször tudtán kívüli motivációk hatására emel ki, hogy figyelmen kívül, szeret vagy gyűlöl bizonyos dolgokat vizsgált személyével kapcsolatban. Ebből a szempontból az analitikus még előnyben is érezheti magát, mivel a kiképző analízise következtében többé-kevésbé rálátása van e torzító motívumokra. A kutatónak ezért nem csak azt kell tisztáznia, hogy az önvallomások írója és annak közössége életében milyen funkciót töltenek be a vizsgált feljegyzések, hanem azt is, hogy az ő saját élete és közössége számára milyen jelentéssel bírnak azok (1. táblázat).

1. táblázat. Amit a pszichohistóriai (~pszichobiográfiai) elemzés során tisztázni kell (Erikson, 1968)

A feljegyzések funkciói			Az elemzés funkciói		
	<i>aktuálisan</i>	<i>folytatólagosan</i>		<i>aktuálisan</i>	<i>folytatólagosan</i>
Személyes	A rögzítő életszakaszában és általános állapotában	A rögzítő élettörténetében	Személyes	Az elemző életszakaszában és általános állapotában	Az elemző élettörténetében
Közösségi szempont	A rögzítő közösségének állapotában	A rögzítő közösségének történetében	Közösségi szempont	Az elemző közösségének állapotában	Az elemző közösségének történetében

Erikson szerint ezt a diagrammatikus formulát magában az elemzésben is fel lehet használni, például akkor, amikor történeti analógiát keresünk a vizsgált személy élete egy momentumának vagy egészének az értelmezésekor. Ilyen esetben az összehasonlított személyek aktuális és élettörténeti helyzetét, illetve környezetük aktuális és történeti állapotát kell összevetni egymással. Ebben az elemzési módszerben egyébként felfedezhető a mai „multiple case” pszichobiográfia (Isaacson, 2005) előképe is.

(e) Napjaink egyik vezető amerikai személyiségpszichológusa, Dan McAdams a narratív pszichológiát és a murray-i hagyományokon nyugvó perszonológiát integrálja az eriksoni identitáskutatással. A nyolcvanas években bontakozott ki munkássága; számos, a témába vágó könyve jelent meg, például a *Power and intimacy: identity and the life story* (1988) és az R. Ochberggel szerkesztett *Psychobiography and life narratives*. McAdams szerint személyiség számára a célt és az egységet (identitás) az élettörténetből származtatható dinamikus narratívák biztosítják. Megalkotott egy pszichobiográfiai elemzésre kiválóan alkalmazható, és empirikusan letesztelt strukturális modellt, amely szerint az identitást alkotó élettörténeteket négy elsődleges (nukleáris epizódok, imágók, ideológiai háttér, generativitási foratókönyv) és két másodlagos (tematikus vonalak, narratív komplexitás) változó határozza meg, amelyek kölcsönösen befolyásolják egymást (McAdams, 1988). (Erre később még visszatérek.) McAdams emellett fokozott erőfeszítéseket tesz a személyiségelméletek hierarchikus modell alapján történő integrációjára (McAdams és Pals, 2007), valamint a modern pszichobiográfiai és személyiségkutatási irányzatok egymáshoz közelítését is szorgalmazza (McAdams, 2005).

(f) A modern pszichobiográfia megszületése időben összekapcsolódott az amerikai pszichoanalízisnek a szelfpszichológia formájában történő megújulásával. Ezen áramlatok közt fontos összekötő kapocs a Robert Stolorow – George Atwood szerzőpáros munkássága (Karterud és Monsen eds., 1999). Stolorow Murray egyik legjelentősebb követőjénél, a pszichobiográfia történetében is kiemelkedő szerepet játszó Robert W. White-nál írta PhD-dolgozatát a Harvardon, majd az 1970-es években a Rutgers Universityre került. Itt dolgozott egy másik kiváló Murray-tanítvány, az affektuskutató Silvan Tomkins asszisztensével, George Atwooddal. Tomkins nagyhatású affektus- és foratókönyv-elméletet fejlesztett ki, amely komoly szerepet játszott pszichoanalitikus szelfpszichológia ösztöntant lecserélő motivációs elgondolásaiban (Karterud és Monsen eds., 1999), foratókönyv-modellje pedig állandó hivatkozási pontja a kortárs pszichobiográfusoknak (McAdams, 2005; Schultz, 2005c). Tomkins hatására jött létre a szoros együttműködés Stolorow és Atwood közt. Közös munkásságuk a szubjektivitás természetének feltárására irányul, melynek során igyekeznek integrálni a pszichoanalízist a hermeneutikával, a fenomenológiával és az egzisztenciálfilozófiával. Hangsúlyozzák, hogy a pszichoanalízisnek szakítania kell pozitivista örökségével és az emberi szubjektivitással, a személyes élmény és viselkedés értelmével kell foglalkoznia (Stolorow és Atwood, 1984). Így találkoztak össze Heinz Kohutnak *A szelf helyreállítása* című könyvében (2007) kifejtett „tisztá pszichológiát” követelő programjával, és ezt integrálva létrehozták a pszichoanalitikus szelfpszichológia egyik markáns irányzatát, az „alanyköziség elméletét” (Karterud és Island, 1999). *Faces in a cloud. Subjectivity in personality theory* című 1979-es könyvük, amelyben

a 20. századi meghatározó személyiségelméletek szubjektív meghatározottságát mutatták ki, fontos hivatkozási pont a modern pszichobiográfiai irányzat szerzőinél (Elms, 2007; Runyan, 1997), Atwood Kyle Arnolddal írt munkája Nietzschéről (2005) pedig helyett kapott a már többször említett 2005-ös *Handbook of psychobiography*-ban.

A „NARRATÍV FORDULAT” ÉS A PSZICHOBIOGRÁFIA RENESZÁNSZA

Az egyéni életek tudományos vizsgálatának az igénye és csak a hetvenes évek kritikai hangjainak (Carlson, 1971) felerősödése nyomán, illetve a „narratív fordulat” (Bruner, 2005; Hargitai, 2007; László, 2005; McAdams, 1988) következtében került újra fókuszba. A pszichobiográfia, mint műfaj újraéledése e folyamatok hatására a nyolcvanas években kezdődött James Anderson, William Runyan, Alan C. Elms, Dan McAdams és mások úttörő munkái nyomán. Az elmúlt két évtizedben – főként az Egyesült Államokban – a narratív perspektíva népszerűvé válásával valóságos reneszánsza alakult ki a pszichobiográfiai kutatásoknak (Barenbaum és Winter, 2003). A *Journal of Personality* 1988-ban tematikus pszichobiográfia-számmal jelentkezett McAdams, Elms, Anderson, Runyan, Irving Alexander, Rae Carlson, David Winter, Richard Ochberg és mások írásaival, ami később *Psychobiography and life narrative* címmel könyv formájában is megjelent. 1994-ben Elms publikálta *Uncovering lives* című könyvét (Elms, 1994), Runyan *Studying lives: psychobiography and the structure of personality psychology* című tanulmánya pedig helyet kapott az amerikai akadémiai kiadó monumentális *Handbook of personality psychology* című kiadványában (Runyan, 1997). Az ezredforduló után egyre több folyóirat és kézikönyv vált nyitottá a pszichobiográfia irányába: 2007-ben már a tekintélyes The Guilford Press által megjelentett *Handbook of research methods in personality psychology* is tartalmazott pszichobiográfiai fejezetet, Alan C. Elms *Psychobiography and case study methods* című írását (Elms, 2007). Az évtized közepére megszületett a törekvések első szintézise, a William Todd Schultz szerkesztette *Handbook of psychobiography* McAdams, Runyan, Elms, Alexander, Ogilvie, Atwood és mások közreműködésével (Schultz ed., 2005a). Az „új” pszichobiográfia sikerei elősegítették a pszichoanalitikus hagyomány újjászületését és átalakulását is. Az *Annual of Psychoanalysis* 2003-as számát a szerkesztők a pszichobiográfia-nak szánták, amelynek szerzőgárdája némi átfedést mutat a pszichoanalízisnek nem elkötelezett *Handbook of psychobiography*-éval (James Anderson, Alan C. Elms, William Runyan). Az újabb analitikus próbálkozások eltávolodtak az eredeti freudi ösztönelmélettől és az egopszichológiai formalizmustól, és tárgykapcsolat-elméleti és szelfpszichológiai koncepciókkal gazdagodott. Anderson néhány évvel ezelőtti tanulmánya (2003) például Winnicott, Kernberg és Kohut munkáinak felhasználását javasolja a pszichoanalitikus biográfusok számára.

A modern pszichobiográfiai megközelítés fejlődése ezzel azonban koránt sem állt meg, hanem további formálódási lehetőségeket rejt magában. Elms (2007) szerint a legszembevetőbb tendencia, hogy az egyénre irányuló érdeklődés elmozdulni látszik a hasonló esetek összehasonlító vizsgálata felé („multiple case psychobiography”, Isaacson, 2005). Emellett a felhalmozódó idiografikus kutatási eredmények olyan adatbázis kialakulásához vezethetnek, amely lehetővé teszi majd a biográfiai kategóriák összehasonlító vizsgálatát. Elms hangsúlyozza,

hogy ennek felhasználása során a kvantitatív kutatástól és a statisztikai próbák használatától sem kell majd elzárkózni, mivel ez nem jelent visszatérést a sokat bírált nomotetikus állásponthoz.

A KORTÁRS PSZICHOBIÓGRÁFIA ELMÉLETI ÉS MÓDSZERTANI VONATKOZÁSAI

Miben nyújt újat a kortárs pszichobiográfia a korábbi előzményekhez képest? Először is a szerzők igyekeztek tisztázni a „rossz hírbe” keveredett klasszikus módszerhez való viszonyukat, hiszen legtöbbször az ez ellen megformálódott, részben jogos kritikák nyomán szokták kétségbe vonni az irányzat létjogosultságát. Schultz (2005b) szerint a rossz pszichobiográfiák létezése nem mond semmit a pszichobiográfiáról általánosságban, és az elkövethető hibák ismeretében könnyebben lehetséges kiváló elemzéseket írni (2. táblázat).

2. táblázat. A jó és a rossz pszichobiográfia jellemzői (Schultz, 2005a)

A jó pszichobiográfia jellemzői	A rossz pszichobiográfia jellemzői
Meggyőzőerő	Patográfiai jelleg
Megfelelő narratív struktúra	Egyetlen nyomra építő következtetések
Átfogó jelleg	Rekonstrukciók
Az adatok konvergenciája	Redukcionizmus
Azonnali koherencia	Szegényes elméleti háttér
Logikusság	Szegényes narratív struktúra
Konzisztencia	
Életképesség	

Runyan (1997) már a nyolcvanas és kilencvenes években felhívta a figyelmet a pszichobiográfiával kapcsolatban a redukcionizmus veszélyeire, a korai életesemények rekonstrukcióinak buktatóira, illetve a gyermekkori hatások túldimenzionálásának és a későbbiek figyelmen kívül hagyásának káros következményeire. Kiemelten foglalkozott azzal is, hogy hogyan lehet kritikailag értékelni az alternatív pszichobiográfiai magyarázatokat (Runyan, 2005b). Van Gogh fűtörténetének tucatnál több, zömmel pszichoanalitikus magyarázatát összevetve felteszi a kérdést: hogyan lehet a rendelkezésre álló adatok alapján eldönteni, hogy melyik magyarázat állhat közelebb az igazsághoz? Szerinte azok a magyarázatok és értelmezések elfogadhatók, amelyek (1) logikusan hangzanak; (2) széles hatókörűek, vagyis számba veszik a kérdéses események jó néhány talányos aspektusát; (3) túlélnek a tesztelést vagy a cáfolatukra tett kísérleteket; (4) összhangban vannak számos rendelkezésre álló, releváns bizonyítékkal; (5) felülről támogatottak, vagyis konzisztensek az emberi működésről vagy az adott személyről való tudásunkkal; és (6) megbízhatóságuk vetekszik az alternatív magyarázatokéval.

a) Elméleti háttér

„A pszichobiográfiát ért leggyakoribb kritika minden bizonnyal a pszichoanalitikus elmélethez fűződő súlyos függőségi viszonyra vonatkozik” – írta Alan C. Elms (1994, 9). Az analitikus meg-

közelítés az élettörténet alakulását alapvetően meghatározó érzelmi kérdéseket helyezi a középpontba, és a pszichobiográfiai elemzés nem működőképes e szemlélet nélkül. A pszichobiográfusnak azonban ennél gazdagabb elméleti arzenál áll a rendelkezésére. Elms (2007) Erikson fejlődési modelljét, Murray szükségleteket hangsúlyozó teóriáját és annak McClelland- és Winter-féle kiegészítéseit, illetve Tomkins scriptelméletét hozza fel példaképp. Runyan (2005) történeti kontextusban mutatja be, hogy az élettörténetek tanulmányozására hogyan hatottak különféle elméletek és módszerek a 20. század során az alapvető pszichoanalitikus elképzelésektől (Freud) a perszonológiai hagyományon át (Allport, Murray, White) egészen a mai narratív modellekig (McAdams, Wiggins). McAdams (2005) szerint a pszichobiográfiák szerzőinek még a jelenleginél is sokkal bátrabban kellene meríteniük egyes személyiségpszichológiai koncepciókból. Ennek során azonban figyelembe kell venniük a személyiség három működési szintjét (vonások, jellegzetes alkalmazkodási formák, élettörténetek), amelyek mindegyikének fontos szerepe lehet az élettörténet alakulásában és a személyiség megértésében, használatuk azonban más és más elméleti és módszertani megközelítést igényel. Elms (1994) rámutat, hogy ez a kapcsolat korántsem egyoldalú; a pszichobiográfia és a pszichológia kölcsönösen sokat tehetnek egymásért. Nemcsak az élettörténeti vizsgálatoknak kell a szigorúbb személyiségkutatói módszertani elveket figyelembe venniük, de a személyiségpszichológia is sokat meríthet a pszichobiográfiából, például azt, hogy a statisztikailag szignifikáns jelenségek helyett hasznosabb a személyesen jelentős tényezőket feltárni. Nem árt szem előtt tartani azt sem, hogy sok kiemelkedő elméletalkotó – Freud, Jung, Maslow, Piaget, Erikson, Laing, Murray, Allport vagy Tomkins – egyedi esetekből vagy mindössze néhány eset alapján állította fel nagy hatású modelljét (Schultz, 2005b).

b) Adatkezelési módszerek

A biográfiai vizsgálatok esetén első lépése a téma kiválasztása, ami sok esetben korántsem racionális döntési folyamat eredménye („Hagyd, hogy a téma válasszon téged!” – ajánlja Elms). Ilyenkor – ahogyan már Erikson (1968) is rámutatott – célszerű tisztázni az elemző személyes motivációit, mivel ezek akkor is léteznek, ha nem akarunk tudomást venni róluk, és óhatatlanul befolyásolják nézőpontunkat. A túlzott szubjektivitás elkerülése végett fontos, hogy az elemzeni kívánt személy ne legyen se túlságosan pozitív (pl. Teréz anya) se túlságosan negatív (pl. Hitler) hatással ránk; a legjobb kiindulási pont az ambivalencia (Elms, 1994). Ezután hozzáférhető adatokat keresünk az illetőről; itt lépnek be a képbe az Allport (1980) által említett első és harmadik személyű dokumentumok (életrajzok, vallomások stb.).

A különféle forrásokból származó adatokat ezután értékelni, szelektálni, csoportosítani és értelmezni kell. Irving Alexander 1988-as *Journal of Personality*-ban megjelent cikkében és 1990-es, Freud, Jung és Sullivan pszichobiográfiájával foglalkozó könyvében (*Personology: method and content in personality assessment and psychobiography*) mutatta be alapvetően pszichoanalitikusan orientált modelljét, amely a biográfiai anyag szervezésében és szelektálásában nyújthat segítséget. Alexander (3. ábra) nyolc olyan jellegzetességet sorol fel, amely a pszichológiai elemzésben hasznosítható, kiemelkedő jelenségre utal az élettörténetben („primary indicators of psychological saliency”). Ezek a gyakoriság, az elsőbbség, a hangsúlyosság, az izolált előfordulás, az egyedülálló mivolt, a befejezetlenség, a hibák, torzítások és

kihagyások, valamint a tagadás (idézi Schultz, 2005c). A Leonardo naplójában előforduló egyetlen gyermekkori utalás például ezek alapján az „egyedülállóság” kategóriájába sorolható.

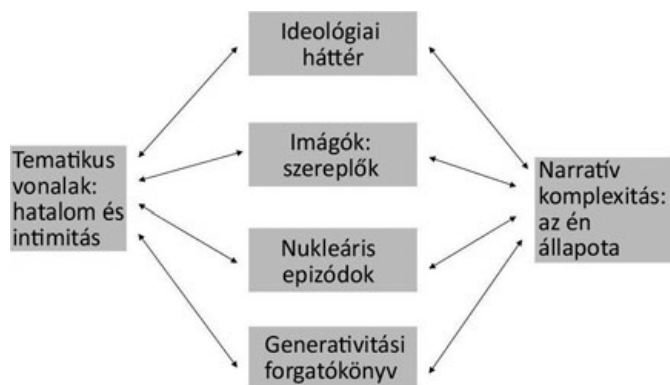
3. táblázat. Az életrajzi adatok értékelését segítő alexanderi és schultzi modell (Schultz, 2005b)

Irving Alexander: a pszichológiai szempontból kiemelkedő jelenségek elsődleges indikátorai	William Todd Schultz: prototipikus szcénákra utaló jelek az élettörténetben
Gyakoriság	Elevenség, érzelmi intenzitás
Elsőbbség	Átható jelleg
Hangsúly	Fejlődési krízis
Izoláció	Családi konfliktus
Egyedülállóság	Belevetettségek
Befejezetlenség	
Hiba, torzítás, kihagyás	
Tagadás	

Schultz (2005c) szerint Alexander elgondolásai nyomán tömémentelen mennyiségű kiemelkedő momentumot lehet azonosítani. De honnan tudhatjuk, hogy ezek közül melyik az, amelyik igazi kulcsmotívum lehet az illető személy életében? Azokat az élettörténeti eseményeket és emlékeket, amelyek feltehetően ilyen minőséget hordoznak, Schultz prototipikus szcénának nevezi, és feltevése szerint ezek modell-értékűek lehetnek a vizsgált egyén személyiségének megértésében. Ezekben a szcénákban számos, a vizsgált személy élete szempontjából kiemelkedő fontosságú motívum és konfliktus sűrűsödik össze. Minden prototipikus szcena alexanderi értelemben kiemelkedő, de nem minden kiemelkedő esemény prototipikus. Schultz öt sajátosságot sorol fel, amelynek nyomán a szcénák azonosíthatóak: az érzelmi intenzitás, az átható jelleg, a fejlődési krízishez és a családi konfliktusokhoz kapcsoltság, és a protagonista bele-vetettségi érzése (3. ábra). Feltételezhető ezek alapján, hogy a 24 éves Salvador Dalí 1929-es találkozási későbbi feleségével, Galával kimeríti a prototipikus szcena kritériumait, mivel annak igen jelentős érzelmi, családi és művészi következményei voltak (Kőváry, 2008).

A narratív irányból közelítő Dan McAdams élettörténet-elemzési modellje – amelyet könyvében (1988) Erikson *Fiatal Lutherjének* újraértelmezése nyomán mutat be – 4 elsődleges (nukleáris epizódok, imágók, ideológiai háttér, generativitási forgatókönyv) és 2 másodlagos (tematikus vonalak, narratív komplexitás) változót tartalmaz. Ezek egymással kölcsönhatásban állnak (4. ábra). A pszichobiográfiai elemző munka során ezen változók és egymásra tett hatásuk az egyén élettörténetében kimutathatók, amely nagy segítséget nyújthat az életrajzi anyag rendszerezésében és értékelésében, majd később az elemzésben is. A tematikus vonalak esetében a hatalom és az intimitás motívuma a téma jellegétől függően felcserélhető más, Murray és követői által leírt tényezőkkel (lásd pl. Smith ed., 1992). A narratív komplexitás az én fejlettségének a függvénye, amit McAdams szerint Jane Loevinger (1997) modellje segítségével lehet beazonosítani. A változók egymásra gyakorolt hatása nyomán hipotézisek állíthatók fel az élettörténetről, amelyeket mind szövegelemzéssel, mind empirikus kutatás alkalmazásával

lehet tesztelni, attól függően, hogy a vizsgálat élő vagy már elhunyt személyre irányul-e (McAdams, 1988).

1. ábra. Az identitás élettörténet-modellje McAdams (1988) szerint

Természetesen ebben a fázisban más strukturáló módszerek is alkalmazhatók, főként ha a McAdams által hangsúlyozott személyiségdimenziókon (vonások, törekvések és célok, élettörténetek) túl az elemző érdeklődése a dinamikus és szubjektív momentumokra is kiterjed. A modern pszichoanalízisre épülő értékelés és értelmezés a benső élmények megvilágítására felhasználhatja Winnicott hamis szelf/reális szelf koncepcióját és az átmeneti jelenségekkel kapcsolatos elméletét, kimutathatja a Kernberg által megfogalmazottak nyomán a szelffel és a tárggyal kapcsolatos tapasztalatok szubjektív szerveződési elveit és színvonalát, vagy Kohut alapján megragadhatja a tükröző szelftárgyakkal való interakciók következményeit (Anderson, 2003).

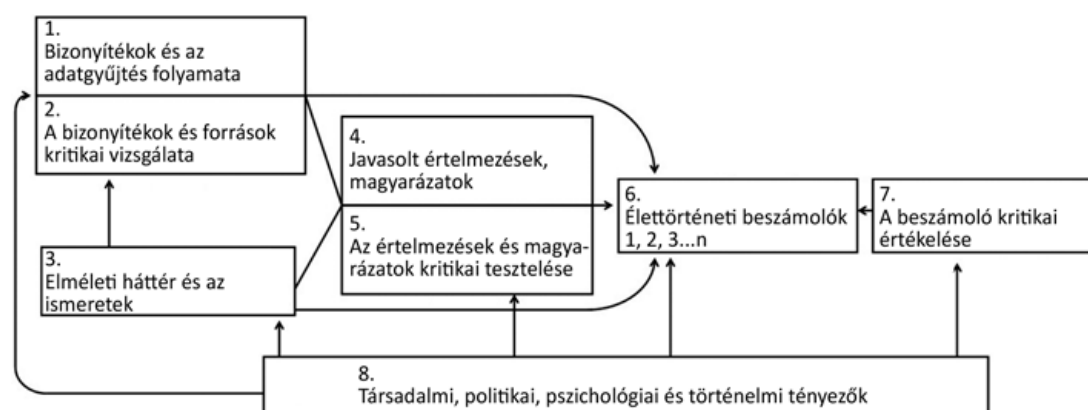
c) Értelmezési modellek

A pszichobiográfus az allporti első és harmadik személyű dokumentumok nyomán összegyűjtött élettörténeti anyagot – például a fent bemutatott modellek segítségével – igyekszik értékelni, szelektálni és rendezni, amely után rátérhet a konkrét értelmezésre. Elms (1994, 2007) úgy véli, hogy a pszichobiográfiai kutatás folyamata alapvetően nem követ semmilyen előre meghatározott sztenderdet. Az elemzés formája minden esetben a vizsgált személytől, a vizsgáló személyétől, a publikálás helyétől, az írás tervezett hosszától és még számos egyéb változótól függ. A rövidebb pszichobiográfiák ugyan valamelyest hasonlíthatnak az APA-szabványhoz (irodalmi áttekintés, hipotézisek, adatok, megbeszélés, konklúzió), de még ezen esetekben is kevésbé valószínű, hogy a kutatási folyamat szigorúan követné a tipikus pszichológiai vizsgálat menetét.

Elms szerint a (1) témaválasztás után a (2) próbahipotézisek megfogalmazása következik; akkor vagyunk a legszerencsésebbek, ha az illető élettörténetéből kibontakozik valami megoldanivaló talány, ami nehezen magyarázható a bevett attribúciós sémákkal. (Pl. Mi lehetett annak a hátterében, hogy Dalí összes 1929-es festményén megtalálható a tátott pofájú, sörényes oroszlánfej?) Elkezdődik az (3) eredeti adatok gyűjtése különböző forrásokból: ez általában a vizsgált személyről hozzáférhető életrajzok alapján kezdődik (harmadik személyű

dokumentumok), és kiterjed az önéletrajzokra, memoárokra, naplókra, levelezésre, kreatív produktumokra (első személyű dokumentumok). A pszichobiográfusok általában egy idő után leállnak az adatgyűjtéssel, mivel a túlzottan nagy mennyiségű narratívum már zavaró lehet. Az adatok nyomán (4) felül lehet vizsgálni a kezdeti hipotézist, amelyben nagy szerepet játszik az általunk használt elméleti keret (pszichoanalízis, perszonológia, narratív elméletek). Ezt követően (5) fokozatosan fókuszáljuk az adatgyűjtést, amelynek során az adatok értékeléséhez használhatjuk Alexander elképzelését a pszichológiai szempontból kiemelkedő jelenségek elsődleges indikátorairól, vagy Schultz prototipikus szcénákat azonosító módszerét. A különböző felhasznált adatforrások számtalan ellentmondást tartalmazhatnak. Ezek kezelésére (6) Elms az életrajzírók és történészek néhány eljárását javasolja: ahol lehet, elsődleges forrásra kell támaszkodni, ha mégis másodlagos forrást kell használni, akkor a kutatónak tisztázni kell az illető szerzőnek a protagonistával való viszonyát (lásd Erikson, 1968). A pszichobiográfia műfajában (7) a kutatás iteratív jellegű. Ahelyett, hogy a vizsgálat alanyáról hozzáférhető adatokat egyetlen nagy kupacba halmoznánk, hogy aztán abból húzzuk elő a konklúziókat, először az előzetes adatok alapján próbahipotéziseket alkotunk, aztán adatokat keresünk, amelyek ezeket igazolják vagy cáfolják, szűkítik vagy elmozdítják a hipotézisek fókuszát, ezt követően további bizonyítékok után nézünk (amelyek a kiinduló hipotézis alapját képező adatoktól függetlenek), ezek ismét igazolják vagy cáfolják, szűkítik vagy módosítják feltevéseinket. Az iteratív elemzési eljárás teljes mértékben leképezi az európai filozófia számára régóta ismert hermeneutikai kört (Dilthey, 1974; Mezei, 1997). Ezt követi (8) az érvényes következtetések azonosítása és behatárolása, amit feltehetően (9) a téma iteratív tanulmányozása követ más kutatók által. Hogy ezek közül melyik lesz a helytálló, azt további tesztelesek, az idő és az olvasók döntenek el.

William M. Runyan (1997) néhány évvel korábban egy folyamatmodellt dolgozott ki az elemzésre vonatkozóan (2. ábra). Ebben a különböző fázisok nem feltétlenül követik meghatározott sorrendben egymást; a számok a modellen csak a beazonosítás célját szolgálják.

2. ábra. Runyan (1997) modellje a pszichobiográfiai elemzés meghatározóiról és folyamatáról

Az élettörténeti elemzés egy speciális, de egyre jelentősebb formája a több eset párhuzamos feldolgozására irányuló „multiple case” pszichobiográfia (Isaacson, 2005). A több személy vizsgálatát tartalmazó pszichobiográfiák esetén a Isaacson szerint következő jellegzetes

kiindulópontok adódhatnak. (1) Egy olyan produkció személyiségpszichológiai hátterét igyekszünk feltárni, ami két személy műve; (2) egy kapcsolat mindkét oldalát meg akarjuk világítani; (3) össze akarunk hasonlítani két személyt, akikben van valami közös (pl. mindketten írók); (4) egy politikai, történelmi, társadalmi, vagy kulturális mozgalmat akarunk tanulmányozni; illetve (5) elméletépítés, tesztelés vagy fejlesztés céljából használunk több esetre épülő pszichobiográfiát. A több esetet vizsgáló pszichobiográfiának két alapvető altípusa létezik: (a) a személyek közt direkt/indirekt kapcsolat van; illetve (b) kategorikus párosítást vagy egydimenziós összehasonlítást is alkalmazhatunk. Bizonyos esetekben ezek átfedésben lehetnek egymással. Néhány éve egy elemzésben Csáth Géza és Kosztolányi Dezső anyagyilkosságot feldolgozó műveinek (*Anyagyilkosság, Édes Anna*) pszichobiográfiailag megragadható hátterét vizsgáltam (Kőváry, 2009). Csáth és Kosztolányi unokatestvérek voltak és együtt nőttek fel (direkt kapcsolat, a típusú megközelítés), de életükben és műveikben fontos közös motívumok vannak (irodalom, pszichoanalízis, morfiúm, anyagyilkosság – b típusú megközelítés). E motívumok hasonlóságai és eltérései rávilágítanak az alkotásban szerepet játszó inspirációs és elaborációs folyamatok (Kris, 2000) egyéni és általános sajátosságaira. Fontos hazai vonatkozás, hogy az elemzés során az adatok strukturálásához (de nem magyarázatképp) felhasználtam Szondinak a családi tudattalan működésére vonatkozó kategóriáit (libidotropizmus, operotropizmus, idealtropizmus, morbotropizmus), hogy az összehasonlító elemzés számára támpontokat nyerjek (Szondi, 1996).

A PSZICHOBIOGRÁFIA MINT MÓDSZER ELHATÁROLÁSA ÉS GYAKORLATI HASZNA

A fentiek alapján a pszichobiográfia az idiografikus szemléletű pszichológiai kutatás eszközeként tartható számon, amely az ismert kvantitatív eszközök közül a szövegelemzéssel és az esettanulmánnyal áll rokonságban, és eredményeit a hermeneutikai tradíció kontextusában kell értékelni (Szokoloszy, 2004). A szövegelemzéstől abban különbözik, hogy a tág értelemben vett „szöveg” szerzőjét nemcsak annak egyik funkcióként tartja a számon, hanem megragadható ágensként, amellyel kapcsolatban a fellelhető írásos adatok nyomán pszichológiai kijelentések fogalmazhatók meg. Az esettanulmány általában klinikai fókuszú, amit a modern pszichobiográfia igyekszik elkerülni, e mellett az esetismertetésekben etikai és jogi okokból számos ténytet el kell hallgatni, ami a megértéshez szükséges „életösszefüggések” (Dilthey, 1990, 67) és a következtetések validálhatóságát korlátozza.

A klasszikus freudi pszichobiográfia a művészi kreativitást meghatározó dinamikai és fejlődési tényezők elemzésére irányult. Az értelmezés nyomán feltáruló összefüggések nemcsak az alkotási folyamat bizonyos aspektusait világították meg, hanem a pszichikus működés egészére nézve fontos meglátásokhoz vezettek (Blum, 2001). Ugyanezt hangsúlyozza Schultz (2005c) is: a művészek életrajzának pszichobiográfiai vizsgálata nemcsak a kreativitás pszichológiáját világíthatja meg, hanem általában az elme- és személyiségműködést is. A 20. század második felétől kezdve egyre több pszichológus vallja, hogy a kreativitás a személyiség egészséges funkcionálásának szinonimája (Csíkszentmihályi, 2008; Fromm, 1959; Maslow,

2003; Winnicott, 1999), ezért minél jobban megismerjük a kreativitást, annál többet tudunk meg a személyiség egészségének feltételeiről. Tény, hogy a nagy hatású személyiségpszichológiai koncepciók jelentős része is idiografikus módszerrel, élettörténetek tanulmányozása nyomán született (Schultz, 2005a).

A pszichobiográfiai vizsgálat pszichoanalitikus indulásakor legtöbbször már nem élő személyeket vett célba, ezért nélkülöznie kellett a feltáró módszer két legfontosabb eszközét: az egyéni asszociációkat és az indulatátteles helyzet elemzését. A megközelítés kritikusai ezért gyakran inkább „élő művészek időközben elvégzett analíziseit” (Kraft, 1998, 27) javasolták a bizonytalan pszichobiográfiai elemzések helyett. (Az már egy más kérdés, hogy az alkotó művészek legtöbbször igyekeznek elkerülni a feltáró terápiákat, mivel féltik alkotóképességük forrásait, lásd Schuster, 2005). Az elhunyt művészek, politikusok, történelmi alakok, tudósok életrajzának elemzése azonban pozitív vonatkozásokkal is bír. Az élő személyek (terápiás) eseteinek ismertetése mindig töredékes, mivel az etikai vonatkozások miatt sok fontos tényezőt el kell hallgatni, például az illető nevét, amely – mint már utaltam rá – számos nehézséget vet fel a validálással kapcsolatban. A megközelítés mindig nyilvános adatokkal dolgozik, ezért a következtetések igazságtartalmának tesztelése kevésbé problematikus (Elms, 1994). A művészekkel foglalkozó pszichobiográfia esetében alapelv, hogy „semmi élő nem vehető igazán számításba” (Schultz, 2005c), ami tökéletesen egybevág azzal, amit Gadamer „az időbeli távolság hermeneutikai jelentőségének” nevezett (Gadamer, 2003, 326).

A pszichobiográfiai módszer alkalmazása melletti másik érv a személyiségpszichológia sajátosságaihoz kapcsolódik. McAdams (2005; McAdams és Pals, 2007) hangsúlyozta, hogy a személyiségkutatás három alapidimenziójának (személyes diszpozíciók, jellegzetes alkalmazkodási formák és élettörténetek) kutatása mind kérdéseiben, mind módszertanukban elkülönül egymástól. Az első az individuális különbségeket igyekszik megragadni, és korrelációs vizsgálatokra alapoz, a második a motivációs tényezőket, a célokat és a szükségleteket hangsúlyozza, és sokban építhet a laboratóriumi kísérletekre, míg a holisztikus szemléletű harmadik terület, amely az identitást alkotó narratívákat kutatja, csak az egyéni esetek elemzésére támaszkodhat. Hasonlóképpen látja Willam M. Runyan is (1997), aki szerint a történeti-interpretatív módszerre épülő élettörténet-elemzés a kísérleti és kvantitatív eljárások (korrelációs módszer) mellett a harmadik megközelítési lehetőség a személyiség tudományos kutatásában. Runyan azonban még ennél tovább is megy. Az utóbbi idők általános tendenciája az integrációra törekvés a humán tudományokban; ám ezek a törekvések – mondja Runyan – rendre csak a személyiségpszichológia „kemény” (hard) pólusához tartozó elméleteket és módszereket érintik (viselkedéskutatás, kognitív pszichológia, pszichometrikus és biológiai tradíciók). Runyan szerint időszerű volna, hogy a személyiségkutatás „puha” (soft) pólusához tartozó megközelítések (pszichoanalízis, fenomenológiai-humanisztikus pszichológia, kulturális pszichológia, narratív perspektíva) is elinduljanak egyfajta szintézis irányába. Ennek megalkotásában fontos szerepet játszhatna az egyéni élettörténetek tanulmányozása; emellett persze az felölelné az ide tartozó elméleti törekvéseket, kvantitatív-empirikus kutatásokat és a klinikai esettanulmányok tanulságait is. Runyan azt is hangsúlyozza, hogy a „szoft szintézis” létrehozása azért is időszerű és fontos, mert a „hard szintézis”, annak integrálódása a biológiával (lásd kognitív idegtudomány) olyan tudományos hegemonia lehetőségét vetíti előre,

amely a csak idiografikus-hermenutikai-kvantitatív alapon megközelíthető jelenségek és kérdések – személyiség és élettörténet, szubjektív élmények, a szövegek és jelentésük, a kulturális-történeti hatások – tudományos kutatásának elsorvadásához vezethet.

Végezetül szeretném kiemelni, hogy a pszichobiográfiai vizsgálódások nagy szolgálatot tehetnek a pszichológus szakemberek képzésében is. A pszichológusoktatásban nagy hangsúly helyeződik az elméleti képzésre és a kvantitatív kutatási és mérési módszerek elsajátítására. A gyakorlati (segítő) munkát végző pszichológus kompetenciájának fejlesztése sokkal nehezebben megoldható, noha a diploma megszerzése után a legtöbben gyakorlati területeken helyezkednek el. A segítő munkában alkalmazott mélyebb és átfogóbb tudás megszerzését nem lehet kizárólag a ráépített képzésre hagyni, mivel az alapidplomával rendelkező pszichológusnak olyan feladatokat kell tudni ellátni, mint a krízisintervenció vagy a szupportív terápia (Bagdy szerk., 1998). A pszichoterápiás hatékonyságvizsgálatok szerint (Duncan, 2002b) a segítő folyamat sikeressége 40%-ban a kliens személyiségétől függ, a technika és a placebohatás (elvárások, hit) 15-15%, míg a kapcsolat minősége 30%-ban meghatározó. Az oktatás tehát akkor tudja a legkedvezőbben befolyásolni a jövőbeni szakemberek sikerességét, ha nagy hangsúlyt fektet a hallgatók személyiségének (önismeretének) és empátiás készségeinek fejlesztésére.

A pályaszocializáció oktatásba integrálásának nehéz kérdései közé tartozik, hogy hogyan lehet biztosítani a hallgatók számára a megfelelő önismeretet az intézményen belül (mivel a tanulócsoporthoz nem lehetnek egyúttal önismereti csoportok is), és esetvezetési tapasztalatok átélése nélkül hogyan tehetnek szert olyan, a naiv pszichológián túlmutató emberismeretre és szemléletre, ami gyakorlatban is alkalmazható tudássá válhat. Véleményem szerint ezt a tudást és szemléletet csak olyan elmélyült, egyéni munkával lehet megalapozni, ami nem a személyiségvonások korrelációjának statisztikai igazolására irányul, hanem egyes élettörténetek összefüggéseinek megértésére. Nem véletlen, hogy a Murray által megteremtett hagyományok részeként a Harvardon a pszichológusképzés integráns részét képezi egy kiválasztott személy élettörténetének elmélyült, idiografikus vizsgálata (Karterud és Island, 1999; Runyan, 2005). A modern pszichobiográfiai szemlélet oktatása és használata így részévé válhat az elméleti és gyakorlati képzésnek, és fontos szerepet játszhat a komplex pályaszocializációs folyamatban is. Az évszázados tapasztalat azt mutatja, hogy az élettörténetek vizsgálata mind a másik személy, mind az én megismerésében kiemelkedően hatékony és fejlesztő hatású lehet, és gyakorlati használhatósága folytán felkészítheti a jövő szakembereit arra, hogy folyamatos önreflexióval kísérve értsék meg az egyéni sorsok jelentőségét. Erre gondolt Paul Ricoeur is, amikor így fogalmazott: „Önmagunk azonosításának folyamatába mindig belopózik a mással való azonosítás, reális síkon a történetíráson, irreális síkon pedig a fiktív elbeszéléseken keresztül... az én mások közvetítésén keresztül megalkotása lehet önmagunk feltárásának autentikus eszköze...” (Ricoeur, 2001, 23–24).

SUMMARY

THE PSYCHOBIOGRAPHY AS A METHOD

Psychobiography was invented by Sigmund Freud while investigating the psychological determinants of Leonardo d Vinci's artistic creativity. In addition to the well-known translation problem (vulture-kite) that questions the validity of Freud's interpretation, some critiques were emphasizing Freud's excessive identification with the artist, while others were suspecting that scientific psychobiographies cannot even be constructed. Following the founder of psychoanalysis there were about 300 psychobiographic analyses published until 1960. From the 1930's psychoanalysis also influenced the unfolding personality psychology trend called personology in the USA, led by G. W. Allport and Henry A. Murray, who also worked with life stories. However, the major problems of psychoanalytic psychobiography (i.e. inadequate data management, too much speculations or dogmatic interpretations) and the rising of nomothetic approaches in personality research effaced studying lives between the 1950's and the 1980's. The narrative turn in psychology made life story analysis accepted and popular again, and from the 90's we can talk about „a renaissance of psychobiography”. The new endeavors encompass psychoanalytical and personological traditions and also integrate narrative perspectives. Contemporary psychobiography is constantly widening its focus: not only artists, but scientists, political and historical figures are also analyzed with more explicit methodology (e.g. „psychological indicators of psychological saliency” or „prototypical scenes”) and by applying comparative proceedings („multiple case psychobiography”). The present article argues that in addition to psychobiography as a qualitative research method, it is very useful in exploring the personal psychology of creativity and personality itself and hence can be used as an instrument to train psychology students and prepare them for practical activities like psychotherapy or consultations. On the basis of one hundred years of experience it can be summarized that with the application of psychobiography the knowledge about human functioning and self-awareness is deepening, since it can be viewed as a practical realization of hermeneutical dialogue leading to the understanding of the human mind.

Keywords: psychobiography, psychoanalysis, personology, creativity, personality research, education of psychologists, dialogue

IRODALOM

- ALEXANDER, I. (2005): Erikson and psychobiography, psychobiography and Erikson. In: SCHULTZ, W. T. (ed.): *The handbook of psychobiography*. Oxford University Press, New York.
- ALLPORT, G. W. (1980 [1961]): *A személyiség alakulása*. Gondolat, Budapest.
- ANDERSON, J. W. (2003): Recent psychoanalytic theorists and their relevance to psychobiography: Winnicott, Kernberg and Kohut. *Annual Psychoanalysis*, 2003. 31. 79–94.

- ANNUAL OF PSYCHOANALYSIS, 2003, 31 (psychobiography issue).
- ARNOLD, K. ATWOOD, G. (2005): Nietzsche's Madness. In: Schultz, W. T. (ed.): *The handbook of psychobiography*. Oxford University Press, New York.
- BAGDY E. (szerk.) (1998): *A klinikai pszichológia és a mentálhigiéné szakmai protokollja*. Animula, Budapest.
- BARENBAUM, N. B., WINTER, D. G. (2003): Personality. In: FREEDHEIM, D. K., WEINER, I. B. (eds.): *Handbook of psychology: Volume 1. History of psychology*. John Wiley & Sons Inc., Hoboken, New Jersey.
- BARRESI, J., JUCKES, T. J. (1997): Personology and the narrative interpretation of lives. *Journal of Personality*, 65:3. september 1997. 693–719.
- BERES, D (1959): The contribution of psychoanalysis to the biography of the artist – a commentary on methodology. *International Journal of Psychoanalysis*, 1959. 40. 26–37.
- BERGLER, E. (1947): Further contributions to the psychoanalysis of writers. Part I., *Psychoanal. Rev.*, 34. 449–468; Part II., 35. 33–50.
- BOTOND Á. (1991): *Pszichohistória*. Tankönyvkiadó, Budapest.
- BÓKAY A. (1995): Nietzsche és Freud. *Replika*, 19–20. 1995. december.
(<http://www.c3.hu/scripta/scripta0/replika/honlap/>)
- BLUM, H. (2001): Psychoanalysis and art, Freud and Leonardo. *Journal of American Psychoanalytic Association*, 49.
- BRUNER, J. (2005): *Valóságos elmék, lehetséges világok*. Új Mandátum Könyvkiadó, Budapest.
- CARLSON, R. (1971): Where is the person in personality research? *Psychological Bulletin*, 1971. 75:203-19. 1971.
- COWLEY, M. (1976): *Az amerikai író természetrajza*. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- CSÍKSZENTMIHÁLYI M. (2008): *Kreativitás*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- DILTHEY, W. (1974): *A történelmi világ felépítése a szellemtudományokban*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- DILTHEY, W. (1990): Vázlatok a történelmi ész kritikájához. In: Csikós E., Lakatos L. (szerk.): *Filozófiai hermeneutika*. A Filozófiai Figyelő Kiskönyvtára. Budapest.
- DUNCAN, B. L. (2002a): The founder of common factors: a conversation with Saul Rosenzweig. *Journal of Psychotherapy Integration*, 2002. Vol 12. No. 1. 10–31.
- DUNCAN, B. L. (2002b): The legacy of Saul Rosenzweig: the profundity of the dodo bird. *Journal of Psychotherapy Integration*, 2002. Vol 12. No. 1. 32–57.
- ELMS, A. C. (1994): *Uncovering lives. The uneasy alliance of biography and psychology*. Oxford University Press, New York.
- ELMS, A. C. (2005): Freud as Leonardo: why the first psychobiography went wrong. In: Schultz, W. T. (eds.): *The handbook of psychobiography*. Oxford University Press, New York.
- ELMS, A. C. (2007): Psychobiography and case study methods. In: Robbins, R. W., Fraley, R. Ch., Krueger, R. F. (eds.): *Handbook of research methods in personality psychology*. The Guilford Press, New York.
- ERIKSON, E. H. (1968): On the nature of psychohistorical evidence. In search of Gandhi. *Daedalus*, Vol. 97. No. 3. Summer. 1968.

- ERIKSON, E. H. (1991 [1958]): A fiatal Luther. In: uő: *A fiatal Luther és más írások*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- ERIKSON, E. H. (2002 [1950]): *Gyermekkor és társadalom*. Osiris, Budapest.
- ERŐS F. (2001): Szerkesztői bevezetés Freud *Leonardo-tanulmányához*. In: Freud, S.: *Művészeti írások*. Filum Kiadó, Budapest.
- FOUCAULT, M. (2000): Örület és társadalom. In: uő: *Nyelv a végtelenhez*. Latin Betűk, Debrecen.
- FÓNAGY P., TARGET, M. (2005): *Pszichoanalitikus elméletek a fejlődési pszichopatológia tükrében*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- FREUD, S. (1917): A childhood recollection from 'Dichtung Und Wahrheit'. In: *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud, Volume XVII (1917-1919): An Infantile Neurosis and Other Works*. 145–156.
- FREUD, S. (1982 [1910]): Leonardo da Vinci egy gyermekkori emléke. In: uő: *Esszék*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- FREUD, S. (1990 [1914]): A pszichoanalitikai mozgalom története. In: uő: *Önéletrajzi írások*. Cserépfalvi, Budapest.
- FREUD, S. (1998 [1928]): Dosztojevszkij és az apagyilkosság. In: Erős F., Bókay A. (szerk.): *Pszichoanalízis és irodalomtudomány*. Filum Kiadó, Budapest.
- FREUD, S. (2001 [1907]): A téboly és az álmok Jensen 'Gradiva'-jában. In: uő: *Művészeti írások*. Filum Kiadó, Budapest.
- FREUD, S. (2003 [1909]): A neurotikusok családegénye. In: *Válogatás az életműből*. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- FROMM, E. (1959): The creative attitude. In: Anderson, H. H. (ed.): *Creativity and its cultivation*. Harper & Row, New York.
- GADAMER, H. G. (2003): *Igazság és módszer*. Osiris Kiadó, Budapest.
- HARGITAI R. (2007): Narratíva és személyiség. In: Gyöngyösiné Kiss E., Oláh A. (szerk.): *Vázlatok a személyiségről*. Új Mandátum Kiadó, Budapest.
- ISAACSON, K. (2005): Divide and multiply. Comparative theory and methodology in multiple case psychobiography. In: Schultz, W. T. (ed.): *The handbook of psychobiography*. Oxford University Press, New York.
- JASPERS, K. (1965 [1922]): Skizofrénia és korunk kultúrája. In: Köpeczi B. (szerk.): *Egzisztencializmus*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- JONES, E. (1983): *Sigmund Freud élete és munkássága*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- KARTERUD, S., MONSEN, J. T. (eds.) (1999): *Szelfpszichológia – a Kohut utáni fejlődés*. Animula, Budapest.
- KARTERUD, S., ISLAND, T. (1999): Az alanyköziség elmélete. In: Karterud, S., Monsen, J. T. (eds.): *Szelfpszichológia – a Kohut utáni fejlődés*. Animula, Budapest.
- KOHUT, H. (2007 [1977]): *A szelf helyreállítása*. Animula, Budapest.
- KÖVÁRY Z. (2008): A vágy talánya. Salvador Dalí és az irracionális meghódítása. *Thalassa*, 2008/4.
- KÖVÁRY Z. (2009): Morfium, matricidium és pszichoanalízis. Témák és variációk Csáth Géza és Kosztolányi Dezső életében és műveiben. *Thalassa*, 2009/2.

- KÖVÁRY Z. (2011): A művész és az író lelkéből. A romantikus rend és a freudi kreativitásemélet előzményei. *Imágó Budapest*, 2011/1.
- KRAFT, H. (1998): Bevezetés a pszichoanalitikus művészetpszichológia tanulmányozásába. In: Bókay A., Erős F. (szerk.): *Pszichoanalízis és irodalomtudomány*. Filum Kiadó, Budapest.
- KRIS, E. (2000 [1952]): *Psychoanalytic explorations in art*. International Universities Press, Madison, Connecticut.
- LÁSZLÓ J. (2005): *A történetek tudománya. Bevezetés a narratív pszichológiába*. Új Mandátum Kiadó, Budapest.
- LOEVINGER, J. (1997): Stages of personality development. In: Hogan, R., Johnson, J., Briggs, S. (eds.): *Handbook of personality psychology*. Academic Press, San Diego, CA.
- LOHMANN, H.-M. (2008): *A huszadik század Ödipusza*. Háttér Kiadó, Budapest.
- LOMBROSO, C. (2000 [1864]): *Lángész és örültség*. Littera Könyvkiadó, Pécs.
- MACK, J. E. (1971): Psychoanalysis and historical biography. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 1971. 19:143–179.
- MASLOW, A. (2003): Az önmegvalósító ember kreativitása. In: *A lét pszichológiája felé*. Ursus Libri Kiadó, Budapest.
- MCADAMS, D. (1988): *Power and intimacy. Identity and the life story*. The Guilford Press, New York.
- MCADAMS, D. (2001): The psychology of life stories. *Review of General Psychology*, 2001. Vol. 5. No. 2.
- MCADAMS, D. (2005): What psychobiography can learn from personality psychology. In: Schultz, W. T. (ed.): *The handbook of psychobiography*. Oxford University Press, New York.
- MCADAMS, D., PALS, J. (2007): The role of theory in personality research. In: Robins, R., Farley, Ch., Krueger R. (eds.): *The handbook of research methods in personality psychology*. The Guilford Press, New York.
- MCLAREN, A. (2002): *Szexualitás a 20. században*. Osiris Kiadó, Budapest.
- MEZEI B. (1997): A fenomenológia és a hermeneutika elemi ontológiája. Bevezetés és háttér. In: Ricouer, P.: *Fenomenológia és hermeneutika*. Kossuth Kiadó, Budapest.
- MIJOLLA, A. DE (ed.) (2005): *The international dictionary of psychoanalysis*. Thomson Gale, Detroit.
- MITCHELL, S., BLACK, M. (2000): *A modern pszichoanalitikus gondolkodás története*. Animula, Budapest.
- MOGHADDAM, F. (2004): From „psychology in literature” to „psychology is literature”: an exploration of boundaries and relationships. *Theory Psychology*, 2004. 14. 505.
- MURRAY, H. (2008 [1938]): *Explorations in personality*. Oxford University Press, New York.
- NIETZSCHE, F. (1994): *Az értékek átértékelése*. Holnap Kiadó, Budapest.
- OLÁH A. (2004): *Érzelmek, megküzdés és optimális élmény*. Trefort Kiadó, Budapest.
- PERTORINI R. (1966): *Csontváry patográfiája*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- RANK, O. (1914): The myth of the birth of the hero. *The Journal of Nervous and Mental Disease Publishing Company*, New York.
- RICOEUR, P. (2001): A narratív azonosság. In: László J., Thomka B. (szerk.): *Narratívák 5. Narratív pszichológia*. Kijárat Kiadó, Budapest.

- RUDNYTSKY, P. (2011): „Infantile thoughts”: reading Freud’s clinical diary as a commentary on Freud’s relationship with Minna Bernays. *Imágó Budapest*, 2011/1.
- RUNYAN W. MCKINLEY (1997): Studying lives. Psychobiography and the conceptual structure of personality psychology. In: Hogan, R., Johnson, J., Briggs, S. (eds.): *Handbook of personality psychology*. Academic Press, San Diego.
- RUNYAN, W. MCKINLEY (2005a): Evolving conceptions of psychobiography and the study of lives: Encounters with psychoanalysis, personality psychology and historical science. In: Schultz, W. T. (ed.): *The handbook of psychobiography*. Oxford University Press, New York.
- RUNYAN, W. MCKINLEY (2005b): How to critically evaluate alternative explanations of life events: the case of Van Gogh’s ear. In: Schultz, W. T. (ed.): *The handbook of psychobiography*. Oxford University Press, New York.
- SCHAPIRO, M. (1956): Leonardo and Freud: An art historical study. *Journal of the History of Ideas*, 17. 147–178.
- SCHIOLDANN, J. A. (2003): What is pathography? *The Medical Journal of Australia*, 178. (6). 303.
- SCHÖNAU, W. (1998): Kirajzolódnak egy pszichoanalitikus irodalomtudomány körvonalai. In: Bókay A., Erős F. (szerk.): *Pszichoanalízis és irodalomtudomány*. Cserépfalvi, Budapest.
- SCHÖPFLIN A. (1933): Az életrajzírás indiszkréciója. *Nyugat*, 1933:9.
- SCHULTZ, W. T. (ed.) (2005): *The handbook of psychobiography*. Oxford University Press, New York.
- SCHULTZ, W. T. (2005a): Introducing psychobiography. In: Schultz, W. T. (ed.): *The handbook of psychobiography*. Oxford University Press, New York.
- SCHULTZ, W. T. (2005b): How to strike psychological pay dirt in biographical data. In: Schultz, W. T. (ed.): *The handbook of psychobiography*. Oxford University Press, New York.
- SCHULTZ, W. T. (2005c): Nothing alive can be calculated. The psychobiographical study of artists. In: Schultz, W. T. (ed.): *The handbook of psychobiography*. Oxford University Press, New York.
- SCHUSTER, M. (2005): *Művészetlélektan*. Panem Kiadó, Budapest.
- SCHWIELBUSCH, W. (1994): *Írástudók alkonya*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- SHINER, L. (2005): Psychobiography. In: Mijolla, A. de (ed.): *The international dictionary of psychoanalysis*. Thomson Gale, Detroit.
- SMITH, CH. P. (ed.) (1992): *Motivation and personality. Handbook of thematic contents analysis*. Cambridge University Press, New York.
- STOLOROW, R. D., ATWOOD, G. E. (1984): Psychoanalytic phenomenology: toward a science of human experience. *Psychoanalytic Inquiry*, 4. 87–105.
- SZILÁGYI G. (1993): Vajda János pokla. In: *Lélekelemzési tanulmányok*. Párbeszéd Kiadó, Budapest.
- SZOKOLSZKY Á. (2004): *Kutatómunka a pszichológiában*. Osiris Kiadó, Budapest.
- SZONDI L. (1996): *Ember és sors (három tanulmány)*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- TAYLOR, E. (2009): *The mystery of personality. A history of psychodynamic theories*. Springer, London-New York.
- TRILLING, L. (1979): Művészet és neurózis. In: uő: *Művészet és neurózis*. Európa Könyvkiadó, Budapest.

- VASARI, G. (1978 [1550]): *A legkiválóbb festők, szobrászok és építészek élete*. Magyar Helikon, Budapest.
- WARNER, S. L. (1991): Princess Marie Bonaparte, Edgar Allan Poe, and Psychobiography. *Journal of American Academic Psychoanalysis*, 19. 446–461.
- WINNICOTT, D. (1999 [1971]): *Játszás és valóság*. Animula, Budapest.
- ZWEIG, S. (1946): *Küzdelem a démonnal*. Anonymus Irodalmi és Művészeti Könyvkiadó, Budapest.
- ZWEIG, S. (1993): *Sigmund Freud. Stefan Zweig és Sigmund Freud levelezése*. Balassi Kiadó, Budapest.